

УДК: 911.3:314

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗМІЩЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНОСІВ У КАРПАТСЬКИХ ОБЛАСТЯХ

В. Бурка, В. Мельник

Чернівецький національний університет імені Ю Федьковича

Розглядаються історико-географічні передумови формування і розміщення Українських етносів на території Карпат і Прикарпаття. Найбільшими етнічними групами, що сформувалися на території Української держави у Карпатському регіоні, є лемки, гуцули та бойки. Досліджуються особливості суспільних процесів у межах перебування цих етносів та вплив на них історичних подій, що відбувалися на заселених ними земляхземлях.

Ключові слова: етноси, бойки, лемки, етнокультура.

Актуальність дослідження. Історичні події XIX–XX століть суттєво вплинули на долі етнічних українців, трактування і наукові викладення про їх розвиток, особливо в Карпатах і Прикарпатті. З часу отримання Україною незалежності появилась можливість дослідити реальні процеси, що зумовили формування і розміщення етносів на території, заселеній українцями.

Формування етносу відбувається у певний проміжок часу і залежить від історичних процесів, що відбулися на території, де розвивається даний етнос.

Суспільно-історичні процеси, що пройшли на території Карпатського регіону та вплинули на формування і розвиток тут етносів, почали відбуватися ще у часи Трипільської культури. Більш чіткі прояви цих процесів у особливостях творення етносу можна побачити у період IV-V століть, який, за словами М. Грушевського, є порогом розвитку українського народу.

На сьогоднішній день актуальність даної теми дослідження полягає в необхідності глибокого і детального вивчення етнографічних особливостей етносів, їх формування та розвиток. Порушення взаємозв'язку між українським етносом, його природним і соціально-економічним середовищем викликало кризовий стан у свідомості та культурі етнічних спільнот.

Аналіз попередніх досліджень. Науковим дослідженням етносів Карпат і Прикарпаття займався ряд чеських, польських, австрійських, українських та інших етнографів. Винятково важливу роль у справі піднесення рівня етнографічних досліджень, особливо бойків, відіграв І. Франко та його послідовник і одностудець Володимир Гнатюк. Важливий внесок у вивчення народних звичаїв та правових відносин населення Прикарпаття зробив В. Охримович.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в з'ясуванні чинників, що впливали та впливають на формування й розвиток етносів, визначають їх етнографічні особливості, проблеми і перспективи подальшого розвитку. Відповідно до мети поставлені завдання: дослідити особливості

розвитку кожного етносу в межах території Карпатського регіону, з'ясувати проблематичні аспекти формування досліджуваних етносів та перспективні напрями їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Найбільшими етнічними групами, що сформувалися на території Української держави у Карпатському регіоні були: лемки, гуцули, бойки. Кожна з цих етнічних груп заселяє територію, на якій впродовж значного часу займалася господарством, формувала свою матеріальну та духовну культуру.

Однією з найбільших загадок української етимології є походження етноніма “бойко”. Виводили його від російського слова бойкий, діалектної частки бойє, від форми звертання до Бога «богойку», від імені «Бой», від волоського слова «боєм», що означає віл. Цікавою є гіпотеза про походження бойків від кельтського племені боїв, які в VI ст. опанували територію сучасних Австрії, Чехії та Словаччини. Польські історики віддають перевагу “волоській” теорії заселення українських Карпат, вбачаючи у родоводі, зокрема бойків, вагому частку представників етносів романського походження. Більшість українських науковців сумніваються у правдивості цієї теорії [7].

Уперше про край, названий землею бойків, читаємо у Костянтина Багряногородного, за свідченням якого, в XI ст. вона займала територію сучасних Бойківщини і Лемківщини, а також суміжних територій. У XVI ст. етнонім “бойко” зустрічається в судових документах. Сучасна етнографічна наука першою згадкою в літературі про бойків вважає твори українського народознавця Климентія Зіновієва кінця XVII – початку XVIII ст.

За підрахунками української діаспори, перед II світовою війною на території тодішньої Польщі мешкали близько 1 мільйона бойків. Серед дослідників Карпат бойки мають репутацію „найчистішої” щодо українських рис групи, адже вони не мають ні помітних румунських впливів, як гуцули, ані польських і словацьких, як лемки.

Друга світова війна та радянська окупація завдали значного удару по бойківському краю та

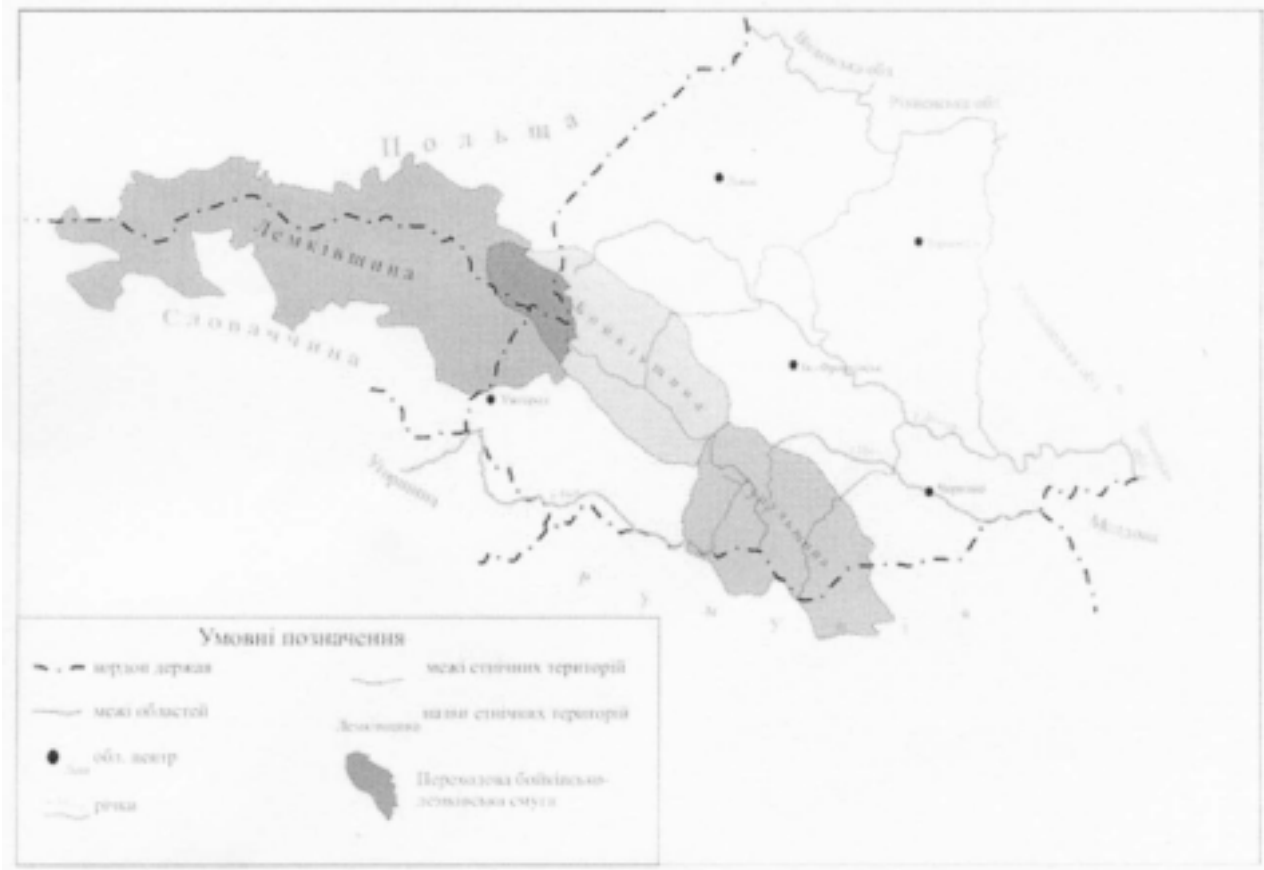

Рис. 1. Етнічні землі Карпатського регіону

остаточно ліквідували бойківський рух, попри його цілковиту аполітичність.

Майже третина бойківської землі (західна Бойківщина в межах Польщі) після депортації українського населення 1945-1951 рр. вглиб УРСР і Польщі залишилася без автохтонного населення. Сліди його присутності на рідній землі свідомо затирані польською комуністичною владою. Депортації перекреслили майбутнє культури майже всієї західної Бойківщини, прирекли її вихідців на асиміляцію і поступову, але невідворотну втрату своєї бойківської своєрідності.

Упродовж всієї історії бойки ніколи не заперечували свого кровного зв'язку зі співвітчизниками на схід від Львова і Перемишля. До ХХ ст. вони ідентифікували себе як русини, а згодом – як українці [6].

Перші історичні відомості про гуцулів з'явилися в польських джерелах XIV – початку XV ст. До 1424 року належить перша згадка про місцевість у глибині Гуцульщини – поляну Жаб'є. Історичні дані про заселення нинішньої Гуцульщини, внаслідок відокремленості життя гуцулів, надзвичайно скупі й не дають можливості скласти уявлення про цей процес у цілому. Імовірно, що на Гуцульщині довго не було панщини й залежність від сусідніх володарів виявлялася оплатами грішми й натурою. Натомість не бракує відомостей про

рухливу дрібну українську шляхту з Березова, розмішеного на пограниччі Гуцульщини. В 1490 р. вона брала участь у повстанні проти Польщі, у війнах між Молдавією й Польщею 1509 й 1530 роках виступала на боці Молдови. Ці рухи, як і повстання С. Височача під час походу В. Хмельницького 1648 р., мусили захопити й Гуцульщину. З другої половини XVII і протягом XVIII ст. по всій Гуцульщині діяли ватаги опришків, які часто ставали месниками за народну кривду. Серед них найвідоміші – Нестор із Делятина (1683), Іван Пискливий із Довгопілля Руського (1703-12) і, особливо, Олекса Довбуш із Печеніжина (1738-45) [3].

За австрійських часів повстання на Гуцульщині були скеровані проти панщини (1803, 1814-15, 1825 роках). Історичної ваги набрали повстання в 1840 році, якими керував на буковинській Гуцульщині Лук'ян Кобилиця. Національне відродження на Гуцульщині було зумовлене ходом відродження в Галичині, на Буковині й Закарпатті. Найважливішими виявами національно-громадського життя Гуцульщини була організація Української Радикальної Партії на початку ХХ століття, бої Українських Січових Стрільців у 1914-15 роках і активна участь Гуцульщини у визвольних змаганнях 1918-20 років. Походження назви «гуцули» викликало ряд припущень, що позбавлені переконливих аргументів (Мілевський, Дебо-

лецький, Федькович та ін.). С. Лукасік твердив, що знайшов слово «гуцул» у румунському тексті 1586 року. Безсумнівно є вживання цієї назви в актах XVIII століття (С. Грабец). Найбільш поширене пояснення, запропоноване В. Полем, від румунського “*hosul*” – розбійник, опришок [7].

У княжу добу південна Лемківщина разом із Закарпаттям входила у сферу впливу Київської держави, а згодом нею заволоділа Угорщина. З північної Лемківщини до складу Київської (а пізніше Галицько-Волинської держави) входила її східна частина приблизно пор. Вислокі Дуклянський перевал на заході. В той час були заселені лише периферійні, найнижчі частини Лемківщини – на галицькому боці околиці міста Сянок та прикордонного міста Коросно, самі ж гори були майже незалюднені. Після зайняття східної Лемківщини польським королем Казіміром в 1340 році вся Лемківщина належала Польщі аж до 1772 року. Східна її частина утворила так звану Сянницьку землю в складі Руського воєводства, західна належала до Краківського воєводства (частини Бецької і Сандецької земель) [5].

У другій половині XIV століття Лемківщина зазнала трьох колонізаційних хвиль: від південного-заходу на Закарпатті – словацько-німецької, від північного-заходу – польсько-німецької, на сході – української всуміш з волоським пастушим населенням. Неукраїнські колонізаційні хвилі охопили нижчі хліборобські частини (підгір'я) і спричинили денационалізацію більшості давнього українського населення, зокрема між Вислоком і Сяном. Українська хвиля заповнила досі майже незаселені, вкриті лісами Бескиди. Українські села, за малими винятками, були засновані на волоському праві й вели тваринницьке господарство. На заході Лемківщина, що не входила до складу Галицько-Волинської держави, опинилася між поляками і словаками. Заснування осель за волоським правом тривало до XVII століття, але назагал було закінчене в XVI столітті. У кінці XVI століття сформувалась сучасна лемківська говірка і закріпилися межі Лемківщини, які протрималися з незначними змінами до 1946 року. Лемківщину розділяв державний кордон, проте зв'язки між галицькою і закарпатською Лемківщинами були завжди жваві. Так, лемки постійно мандрували з півночі на південь, тому що на Закарпатті був слабший утиск панщини. У війнах, що велись на Закарпатті внаслідок суперництва між Габсбургами і Семигородом в XVII столітті, та в повстанні Франца II Ракоція на початку XVIII ст. брали участь і галицькі лемки. Лемківщина була також тереном селянських повстань («збійників») проти шляхти, зокрема в часи Богдана Хмельницького та повстання Костки Наперського [4].

Периферійне положення Лемківщини, брак української інтелігенції, за винятком священиків і небагатьох учителів, відсутність значних українських міст (окрім Сянока) були причиною слабого зв'язку Лемківщини з рештою територій Галичини і за австрійських часів (з 1772 року). Притаманий лемкам консерватизм зберіг їх, з одного боку, від ополячення, з іншого – утруднював поширення нових українських національних течій. Тому на Лемківщині переважала староруська течія, провідниками якої були здебільшого місцеві священики, які з 1900 року пішли виразно в русофільському напрямі, маючи підтримку царської Росії. Окрему увагу вони звертали на виховання у російському дусі лемківської молоді у бурсах Нового Санча, Сянока й Горлицях (у двох перших були також українські бурси). Український національний рух почав діяти з кінця XIX століття, його осередками були Новий Санч (діячі: П. Ліпинський, В. Лаврський, М. Кубійович, М. Дороцький, О. Гадзевич, з 1920-х років І. Качмар та інші), в Сяноку – О. Константинович, О. Гудзьо, В. Бучацький, В. Константинович, Й. Лукасевич та інші. Між українською і русофільською течіями точилася боротьба за впливи на лемків.

Перша світова війна принесла лемкам воєнне знищення і репресії австрійської влади проти русофілів. Постання української держави спричинило зріст української національної течії. Після розвалу Австрії влада ЗУНР утрималася в гірській частині Сяноччини до половини лютого 1919 року. Тоді ж русофільська течія проголосила на заході Лемківщини так звану Лемківську республіку. Її орган “Руська Рада”, з осередком у Гладишові, вів акцію за приєднання Лемківщини до Чехо-Словаччини.

З 1920 року на Лемківщині стала переважати українська течія. Її носіями були молоді священики й учителі, найбільшим осередком був тоді Сянок. У той самий час частина лемків перейшла на православне віросповідання, яке мало тут виразний протиукраїнський характер.

Подальший розвиток української течії намагався стримати польський уряд, який для розбиття української єдності підтримував русофільську течію, а згодом силкувався перетворити лемків на окрему регіональну групу з польською національною прихильністю. Ця “лемківська акція” була проведена під протекторатом польського міністерства війни і бюро з національної політики при Президії Ради Міністрів, а Комісія наукових дослідів східних земель при ньому мала дати для неї “наукову” підставу. У 1934 році Лемківщину відділено від Перемишлянської єпархії й створено окрему Лемківську Апостольську Адміністрацію з русофільською ієрархією. Українських вчителів

замінено поляками, до шкіл введено навчання лемківською говіркою за спеціально складеним лемківським букварем із польським патріотичним забарвленням. Свідомих українців на підставі закону про прикордонну смугу було виселено, а все громадсько-культурно й суспільне життя краю перебувало під поліційним наглядом. У протидію польським заходам при товаристві “Просвіта” у Львові постала Лемківська Комісія, щоб вести культурно-освітню роботу на Лемківщині та поширювати серед українського громадянства інформацію про лемків. Такі ж завдання мав двотижневик “Наш Лемко”, що виходив у Львові з 1934 року, і пов’язана з ним “Бібліотека Лемківщини”.

Після відходу поляків і зайняття Лемківщини німцями (вересень 1939) буїно розвинувся, попри воєнні труднощі, український культурно-освітній рух: українське шкільництво, Українське Освітнє Товариство. Носіями руху були місцеві лемки і ті українці, що тут перебували після зайняття Галичини більшовиками. Русофільські впливи в церковному житті зникли після номінації апостольським адміністратором для Лемківщини О. Малиновського й організації окремої епархії для православних лемків.

Літом 1944 року радянські війська зайняли східну частину Лемківщини, а на початку 1945 року і західну. Користаючи з цього, поляки винищили ряд визначних лемків, а на мішаних теренах навіть цілі села. В той час відбулося переселення радянською владою частини лемків до УРСР (вже на початку 1940 року на підставі німецько-радянського договору про добровільний обмін населення до УРСР переїхало близько 4000 лемків). Воно було продовжене після польсько-радянського договору з 16 серпня 1945 року, який визначив польсько-радянський кордон і остаточно віддав Польщі всю північну Лемківщину та зменшив взаємний обмін населення. Виселення лемків на схід Лемківщини стримувала УПА, яка діяла на Лемківщині з 1944 року, а в 1946-1947 роках сконцентрувала тут свої дії. До складу УПА входило багато лемків. Під тиском польської влади переважну частину лемків (біля 80%) до половини 1946 року виселено в УРСР, а решту, за малими винятками, переселено у 1947 році на територію Східної Німеччини, яка тоді перейшла до Польщі, і розселено між польськими поселенцями. Опустілу Лемківщину заселено частково польськими верховинцями, а більшість земель залишилися пустою [5].

До 1956 року лемки, розсіяні в Польщі, не мали, як і всі інші українці, ніяких національних прав. Тільки з 1956 року дозволено українську культурно-освітню працю, що її сконцентровано в Україні.

Прохання лемкам дозволити їм повернутися на Лемківщину задовольнимо лише малою мірою – у 1957-1958 роках повернулося близько 4000. Вони розпорошені на Горличчині й Сяноччині та лише в кількох селах становлять більшість. Згодом акцію повороту лемків на їхні землі припинено, хоч великі простори Лемківщини і надалі незаселені. Виключно на Лемківщині діють школи з навчанням української мови, лемки не мають своїх священиків і ще більше, ніж до війни, зазнають різного роду дискримінації.

Лемків, переселених до УРСР, розпорошено в колишніх польських селах - на Тернопільщині, Самбірщині, Львівщині, деякі з них живуть у Донбасі. І на Україні, і в Польщі вони намагаються плекати свій фольклор, зокрема пісні, танці, але молоде лемківське покоління поступово втрачає свої регіональні прикмети [4].

Висновки. Традиційно-побутова культура Карпатського району відбиває етнокультурні взаємовпливи українців і поляків, словаків, угорців та інших; у гірській місцевості вона позначена чималою кількістю архаїчних рис. У Карпатському районі виділяють за деякими рисами культури і побуту Прикарпаття, власне Карпати й Закарпаття, а також території розселення етнографічних груп — бойків, гуцулів та лемків. Бойки населяють південно-західну частину Рожнятівського і майже весь Долинський (за винятком його північної частини) райони Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, південну частину Стрийського, Дрогобицького, Самбірського й більшу частину Старосамбірського районів Львівської області, північну частину Міжгірського і Великоберезнянського та весь Воловецький райони Закарпатської області. Гуцули населяють гірські райони Чернівецької і Івано-Франківської та Рахівський район Закарпатської областей. Лемки населяли обидва схили Бескидів, між річками Сан і Попрад. У зв’язку з переселенням значної частини їх після утворення Польської Народної Республіки в інші області України їхня територія зараз точно не встановлена.

На сучасному етапі між етнічними районами України склалася нечітка межі, що мають умовний характер. Унаслідок науково-технічного прогресу, масового розширення професійно-стандартизованих форм культури, активізації трансформації традиційно-побутової культури, посилення процесів національної консолідації українців та міжетнічної інтеграції й утворення нової історичної спільності — українського народу, етнографічні особливості зазначених районів ще більше згладилися і їхні межі зазнали певних змін.

Особливості історичного розвитку України зумовлюють велике значення проблем мовного

розвитку в контексті формування і консолідації етносу. Нерозв'язаними залишаються проблеми етнічної ідентичності: значна чисельність громадян не ідентифікує себе у соціально-політичній, економічній, духовній і геополітичній сферах, а це означає, що поки державі не вдається виконати головні стратегічні завдання побудови демократичної, правової, соціальної держави.

Список літератури

1. Антонюк О. В. Основи етнополітики: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О.В. Антонюк – Київ: МАУП, 2005.
2. Бігуняк А.В. Лемківський словничок / А.В. Бігуняк, О.Г. Гойсак – 1997. – 46 с.
3. Вовк Ф. Антропологічні дослідження українського

населення Галичини, Буковини й Угорщини / Ф. Вовк // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. – Т. 1.

4. Матеріали II Міжнародної наукової конференції. Актуальні проблеми етнічного відродження Лемківщини: родовід лемків, їхнє минуле, сучасне і майбутнє. – Львів: УАД, 2003.
5. Матеріали IV Міжнародної наукової конференції. Актуальні напрямки дослідження Лемківщини: історія, постаті, говір / упорядник М. В. Гнатюк. – Львів: УАД, 2008. – 258с.
6. Паламарчук Л. Б. Територія України: Історико-географічні аспекти / Л.Б. Паламарчук. – Харків: Видавництво група "Основа", 2004.
7. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 1999.

Бурка В. Й., Мельник В. С. Особенности размещения и формирования украинских этносов в Карпатских областях.

Рассматриваются историко-географические предпосылки формирования и размещения украинских этносов на территории Карпат и Прикарпатья. Наиболее крупные этнические группы, сформировавшиеся на территории Украинского государства в Карпатском регионе, представлены лемками, гуцулами, бойками. Исследуются особенности общественных процессов в пределах пребывания этих этносов и влияние на них исторических событий, происходящих на заселяемых ими землях.

Ключевые слова: этносы, бойки, лемки, этнокультура.

Burka V. J., Melnyk V. S. Peculiarities of formation and settlement of Ukrainian ethnoses in carpatian regions. Historic-geographical preconditions of formation and settlement of Ukrainian ethnoses on the territory of the Carpathians and Prykarpattia. The most numerous groups that formed on the territory of Ukrainian state in the Carpathian region are lemky, hutsuls and boyky. This article analyzes peculiarities of social processes of said ethnoses and the influence of historic events that took place on their land.

Key words: ethnoses, boyky, lemky, ethnic culture.